

ANTAL ALEXANDRA

A bécsi *Magyar Hírmondó* (1789–1803) programjának kapcsolódási pontjai más sajtóorgánumokkal

A 18. század végére a különböző társadalmi, gazdasági változások, lehetőségek és igények, továbbá a tudásszerkezet átalakulása, valamint a különböző, a magyar nyelvű kultúráért tenni akaró szándékok társaságszervező és periodikákat indító tendenciák bővülését eredményezték. Az 1780-as évek végén, kis időbeli eltéréssel kezdte meg működését több jelentős, bár rövid életű folyóiratunk: 1788 novemberében a kassai *Magyar Museum*, 1789 januárjában a komáromi *Mindenes Gyűjtemény*,¹ 1790 februárjában Kazinczy *Orpheusa*. 1789 júliusában pedig megjelent a bécsi *Hadi és Más Nevezetes Történetek*,² ez az időpont még a *Mindenes Gyűjtemény* másodszori indulásával szintén egybeesik. Noha a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* és folytatása, a *Magyar Hírmondó* hírlap, ám a folyóirat-indítási áramlatba nemcsak időben, hanem koncepciójában is beilleszthető.

Ezek a folyóiratok, ahogyan Debreczeni Attila rámutatott:

jelentős szerepet tölthettek be az integratív folyamatok generálásában: a hálózatszerű nyilvánosságban központokat képeztek. Az integrációval egy mozzanatban ugyanakkor az elkülönülés tendenciáit is képviselték, mert eltérő arculatot formáltak ki, annak megfelelően, ahogyan a közös ideologikus célokat különbözőképpen operacionalizálták. A folyóiratok így egyszerre nyilvánították meg a józsefi korszakot leginkább jellemző *integratív és disszimilatív folyamatokat*, együttesükben, egymáshoz való viszonyaikban mintegy állóképszerűen kimerevítve ezeket.³

Ezek az egységesítő és elkülönülő célzatok a bécsi magyar tudós társaság sajtóorgánumára hasonlóképpen jellemzőek. A *Magyar Hírmondó* híryanagából, valamint a lapot kiadó társaság kapcsolatainak feltárható részleteiből érzékelhetők a társaság főbb törekvései, valamint azok hasonlóságai és különbségei a korabeli sajtó- és irodalmi nyilvánosság viszonyaiban, ezeken keresztül pedig mindinkább láthatóvá válik az újság kultúra- és tudományszervezésben betöltött szerepe.

A bécsi *Magyar Hírmondó*t alapító Görög Demeternek és szerkesztőtársának, Kerekes Sámuelnek egy-egy tudósítás kapcsán nem igazán volt lehetősége, és meglehet,

¹ A *Mindenes Gyűjtemény* háromszor indult újra, először 1789 januárjában, majd 1789 júliusában, harmadszorra pedig 1791-ben, évkönyv formában.

² Az egyszerűség kedvéért – hacsak nem indokolt – nem teszek különbséget az újság címváltoztatás előtt és után megjelent számai között, mert egyazon lapról van szó, így a továbbiakban csak *Magyar Hírmondó*ként említem.

³ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 177. Kiemelés az eredetiben.

hogy feltétlen szándéka sem a hírek bővebb reflektálására. Hiányzik egy olyan hang-súlyos programadás, amelyekből megbízhatóan igazolhatnánk az intencióikat, ráadásul a lap közleményeinek nagy részét a hadi hírek, tudósítások tették ki. Noha valóban nem határozták meg programjuknak konkrét irányvonalát rögtön a megjelenésnél, ahogyan tették azt például a *Magyar Museum* vagy az *Orpheus* szerkesztői, de a bécsi hírlap programjának nyomait, a kultúra- és tudományszervezésük irányait elszórta is megtalálhatjuk az egyes cikkekhez fűzött szerkesztői kommentárokból, szándékaik kiszűrhetők a tudósítások válogatási és közlési módjaiból, illetve a társaság tevékenységéről a korabeli levelezésekből vagy szakirodalmakból további támpontokat kaphatunk.

Ez a közel 14 éven⁴ át működő hírlap, az első hónap kivételével, hetente kétszer jelent meg, így a terjedelme megközelítőleg 24 ezer oldal, ezért itt nem is célozom minden kultúraszervezési irány bemutatása és a társaság programjának teljes körű elemzése. Jelen tanulmányban csak arra vállalkozhatom, hogy ezt a rendkívül összetett és sokfelé elágaztatható témát a hírlapban fellelhető programozzatokból próbáljam meg megragadni. A programelemeket tartalmazó közleményeket figyelembe véve⁵ kizárólag azt az egy tudósítást választottam ki, amely a célkitűzéseikről leginkább árulkodik, hogy képet kaphassunk arról, esetükben milyen főbb kultúra- és tudományszervezési irányokról, szándékokról beszélhetünk, ezek pedig mennyire kapcsolódnak és tükröződnek más lapok és társaságok törekvéseiben.

A programossággal összefüggő közlemények közül a *Jelentés a' Nemes Magyar Nemzethez* című tudósításuk lehet a leginkább irányadó, tulajdonképpen nevezhetjük programadónak is. Ebben azt írják:

mi egész igyekezettel kívánjuk mind azt elkövetni, valami édes Nemzetünket általán fogva a' hasznossan gyönyörködtető olvasáshoz mind inkább inkább hozzá édesgetheti, és ez által, egy részről ugyan született nyelvének szeretetére, betsüállítására, 's tanulására hathatossabban fel-serkentheti; más részről pedig, a' pallérozott Nemzetek boldogságában hova tovább bizonyossabban részeltetheti. [...] – Említjük egyedül, 's ajánljuk azon tzelunkat, melly szerint a' Magyar Nyelvnek gazdagodását, rendbe szedődését, 's tsinossabbodását, és ennél fogva a' Tudományoknak-is rajta még nagyobb erőben lehető virágzását, nem tsak magunk; hanem más érdemes Hazafiak által-is kívánjuk munkálódni [...]⁶

Ebben a szerkesztői cikkben egy komplex terv több fontos iránya, a társaság szemléletmódja, stratégiái és a hírlap főbb karakterjegyei is megmutatkoznak, de ezek a programelemek tulajdonképpen a korabeli ideologikus beszédmódok sztereotípiái, ezért jelentésük megfejtésében leginkább az újság híryanagából való kontextualizálásuk

⁴ (1789-ben) 6 hónap + (1790–1802 között) 156 hónap + (1803-ban) 3 hónap = 165 hónap, azaz 13,75 év

⁵ Többek között: Hadi és Más Nevezetes Történetek (a továbbiakban: HMNT), 1789. július 7. Bé-vezetés; HMNT 1789. szeptember 25., 281–288.; HMNT 1790. március 23., 390–392.; HMNT 1789. december 25., 686–687.; HMNT 1789. december 8., 593–597.

⁶ HMNT 1789. szeptember 25., 282–283.

segíthet. A bécsi *Magyar Hírmondó*ban a tudós hazafiság beszédmódja dominál, ez általános jellegénél fogva alkalmasabb a közösségképző szerep betöltésére, mert beletartozhatott a tudományok terjesztése, a nemzet felemelkedése, a magyar nyelv fejlesztése és megóvása is, így ennek használata a legszélesebb körben tette lehetővé a szerkesztők terveinek előmozdítását.⁷

A „hasznossan gyönyörködtető olvasás” megszerettetéséhez Görögék egy tudatosan enciklopédikus jellegű hírlap kialakítását tűzhatték ki célul, ezért a hadi tudósításokon túl az ismeretterjesztő, érdeklődést felkeltő és gyakran erkölcsi célzattal is bíró hírek hangsúlyosak, így jól megfér egymás mellett például az oktatásról, gazdaságról, időjárásról, színházról, zenéről, öltözetekről szóló közlemény. A lap sokoldalú alapjellegének megfelelően a versanyag egésze is ezért mutathat vegyes képet: legtöbbször a hadi eseményekhez köthető alkalmi és dicsőítő költeményeket közölnek, és egyformán helyet kap például Batsányi, Baróti Szabó Dávid, Csokonai vagy éppen Gvadányi munkája. Az olvasói körök sikeres bővítéséhez az enciklopédikus szervezőelv mellett pozitívan járulhatott hozzá az a különlegesség is, hogy elsőként tettek közzé a lap híreihez kötődő színes illusztrációkat, térképeket, így ezekkel a kezdeményezésekkel az olvasók egyre szélesebb körű megnyerésével, sokféle ismeretanyag terjesztését valósították meg.

A híryanag enciklopédikus jellegének magyarázata mögött a szerkesztők prakticiz-mushoz kötődő szemléletmódja állhat. A közvetlen hasznosíthatóság a hírlap egészére jellemző. A „Magyar Nyelvnek gazdagodását, rendbe szedődését, ’s tsinossabbodását” azért is tartják szükségesnek, hogy a tudományok még inkább fejlődhessenek, ezért biztatják az írókat új munkák, fordítások, versek kiadására. Ezek megvalósíthatóságánál előtérbe kerül közleményeikben a szervezett keretek, valamint a pártolás szükségessége és hiánya. A tudós hazafiság beszédmódja ismét előtűnik, hiszen a művelődés, a kultúra fejlődésének bármilyen előmozdítása – itt konkrétan a nyelv fejlesztése – a haza szolgálata, ennek megfelelően kerül be érvelésrendszerükbe a pártolás általi felvirágoztatás gondolata is. A pályázataik kiírásával kapcsolatban is ennek viszonyrendszerében használják a nyelv és a nemzet fogalmait, a szerkesztők retorikájuk részeként a nyugati mintákat hangsúlyozzák, és egyben mentegetőznek, amiért ők hasonló díjazást nem tudnak adni, megszólítva ezzel a vagyonosabb réteget és támogatásukat kérve terveik megvalósításához. Az intézményesülés ügye végig központi témájuk marad, számos tudósításuk foglalkozik az olvasókabinetekkel, könyvtárakkal, könyvkiadóknál újonnan megjelenő hasznos munkákkal, tudós társaságokkal, pályázatokkal, valamint a különböző kulturális kezdeményezések anyagi támogatóival.

A tudományszervezési elveiknek megfelelően a szerkesztők több pályázatot⁸ tettek közzé lapjukban, amelyeknek nemcsak hirdetői, hanem – másokkal együtt – mecénásai is voltak. A hírlappal kapcsolatban többnyire három pályázati tételt szokás említeni:

⁷ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009, 58.

⁸ A pályatételekről és a hírlap programadásáról bővebben: KÓKAY György, *A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803)*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957, (1958), 164–192; ANTAL Alexandra,

egy magyar nyelvű pszichológia⁹ megírására való felhívást, egy grammatikai pályázatot, amely a köztudatban a *Debreceni Grammatika*¹⁰ néven fennmaradt munka megjelenítéséhez vezetett, valamint a magyar nyelv fontosságát bizonyító kiírásukat, amely Báróczi Sándor *A' védelmezett magyar nyelv*¹¹ című röpiratát eredményezte.

A továbbiakban az utolsó elemre fókuszálnék a fent idézett szerkesztői cikkből, amelyben azt írják: „nem tsak magunk; hanem más érdemes Hazafiak által-is” kívánnak munkálkodni. Ez a tudatos közvetítő és összekötő szerep ugyanis kulcseleme, tulajdonképpen specifikuma a bécsi tudós társaságnak és a lapjának is. A társaság irodalomszervező tevékenysége a hírlap anyagából és a korabeli levelezésekből is szembetűnő. Közreműködéssel, ahogyan írták, a többi érdemes hazafiakkal együtt képzelték el a munkát. Kapcsolataik segítségével ezért több magyar nyelvű munka megjelentetésében is szerepet vállaltak,¹² mecénásokat találtak a megjelentetés költségeinek fedezéséhez, vagy épp ők maguk szervezték a kiadással kapcsolatos munkákat. A *Hírmondó*ban is nyomon követhető többek között, amikor Bécsben Aranka György *Új módi Gonosztévő és Budai Basa* című fordításainak nyomtatását intézik¹³ Palm Jozefa és Bánffy Klára támogatásával.¹⁴

A Hadi és Más Nevezetes Történetek szerepe az irodalmi nyilvánosság alakulásában, Magyar Könyvszemle, 128(2012), 1. sz., 21–39.

⁹ GYÁRFÁS Ágnes, *Az első magyar bölceleti mű és története: Bárány Péter: Jelenséges lélekmény*, Bp., MTAK, 1990.; GYÁRFÁS Ágnes, *Bárány Péter, egy elfelejtett literátor a felvilágosodás korából*, A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 24(1986), 187–198; BOGÁR Krisztina, *Kant ismeretelméletének hatása az első magyar pszichológiai munkában*, ItK, 106(2002). 5–6. sz., 543–551; DEBRECZENI Attila, *Régi hírlapok értékeiből: (Dayka Gábor és Bárány Péter elfeledett írásai.)*, Magyar Könyvszemle, 116(2000), 2. sz., 210–214; ZVARA Edina, *Bárány Péter Ismeretlen Campe-fordítása, a Kisded Lélektudomány a' Gyermekek Számára = Médiumok, történetek, használatok*, szerk. PUSZTAI Bertalan, IVASKÓ Lívია, MÁTYUS Imre és TÓTH Benedek, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Médiatudományi Tanszék, 2012, 64–74.

¹⁰ *Magyar grammatika, melyet készített Debreczenbenn egy magyar társaság*, Béts, Alberti Ny., 1795.

¹¹ BÁRÓCZI Sándor, *A védelmezett magyar nyelv: vagyis A' deákság mennyire szükséges voltáról való kettős-beszélgetés*, Béts, Hummel, 1790.

¹² A társaság mecénási tevékenységéről: MOLNÁR József, *Görög Demeter: 1760–1833*, Debrecen, Hajdú-Bihar megyei múzeumok, 1975, 30; ANTAL Alexandra, *A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1802) mecénási hálózata*, Irodalomtörténet 95(2014), 4. sz., 432–448.

¹³ Ennek nyomai még a Görög Demeter és Aranka György között ez ügyről folyó levelezések kéziratai – OSZK Kézirattár, Quart. Hung 1994, 150 és 155, valamint a Conto (152.) –, amelyek közlésre kerültek, a contó nélkül: ENYEDI Sándor, *Bécsi levelek Aranka Györgyhöz*, Magyar Könyvszemle, 107(1991), 1–2. sz., 132–140.

¹⁴ „Nagy Mélt. Palm Josefa Gróf-Asszony, Erdély Ország' mostani Kormányozójának Gróf Bánffy ő Kegyelmességének kedves élete' párja, ki is, ama fáradhatatlan igyekezetű tudós Hazafi Aranka György Úr által Frantziából Magyarra fordított Új módi Gonosztévő nevezetű Darabot tulajdon költségén nyomtattat ki, igen jó féle papirosra a' leg szebb betűkkel. – Néhai M. Gr. Bethlen László Úr' el maradtott Özvegye B. Bánffy Klára ő Nagysága, ki is ugyan tsak Aranka Urnak Budai Basa tzimü Fordítását maga költségén adat ki, a' fenn említett ízzel; a' minthogy foglalatoskodunk is már mi, mind a' két megnevezett Munkáknak reánk bizott tsinos ki-adásában, 's nem sokára készen is leszünk vele”(HMNT 1791. május. 3., 540).

Kultúra- és tudományszervező szándékaik azonban térképkiadói vállalkozásukban is megmutatkoznak, Görög Demeter Bécsben az Esterházy hercegi palotában egy térképészeti műhelyt működtetett,¹⁵ ahol a saját és támogatóktól szerzett költségeken magyar fiatalokat tanítottak a császárvárosban, többek között például Czetter Sámuel, Berkeny Jánost, bikfalvi Falka Sámuel, akik a térképek metszésén túl a *Hírmondó* egyéb illusztrációit is itt készítették el.

A bécsi tudós társaság az anyagi támogatók megszerzésével és a *Hírmondó*ban lévő könyvhirdetésekkal nagyobb nyilvánosságot és biztonságot tudott hozni a könyvkiadásba, ezért láthatták alkalmasnak az időt, hogy Péteri Takáts Józseffel a *Magyar Minerva*¹⁶ könyvkiadó- és terjesztő vállalkozást is kezdeményezzék. Festetics György pártolásával hosszútávra tervezték, de a gróf váratlanul megvonta a támogatását, és bár a biztos finanszírozás megszűnte után Péteri Takáts és Görög elhatározta, hogy a kiadói tevékenységet folytatni fogják, a sorozatban végül csak négy mű tudott megjelenni,¹⁷ noha jóval több munkát reméltek.¹⁸

A bécsi magyar társaság tehát a hálózatszerű irodalmi nyilvánosság központképző elemeként nemcsak a korszak egyes literátoraival igyekezett kapcsolatot tartani, hanem lehetséges támogatókkal, sőt a tudós társaságokkal egyaránt. Hírlapjukban is rendszeresen tudósítottak például a kassai, komáromi, soproni, erdélyi, pesti társaságról, vagy épp azok kezdeményezéseiről, orgánumairól. A bécsiek kooperációra való fő törekvése miatt tehát nem véletlen, hogy a *Magyar Hírmondó* témaanyagába is integrálódhattak programjaiknak bizonyos elemei, de a bécsi társaság nexusaiból ennél mélyebb összefüggéseket és kapcsolatokat is felfedezhetünk.

A bécsi *Magyar Hírmondó*ban a kultúrával, tudománnyal összefüggő közleményeket és a szerkesztői programozásokat megvizsgálva előtűnnek szorosabb szemléletbeli hasonlóságok a Rát Mátyás és Révai Miklós által szerkesztett pozsonyi *Magyar Hírmondó*val, valamint a Péczeli József által kiadott *Mindenek Gyűjtemény*vel is, ami indokolttá teheti, hogy a bécsi tudósokkal való kapcsolataik után kutassunk.

¹⁵ Sőt még akkor is, amikor Görög már nem dolgozott ott Esterházy Pál Antal nevelőjeként. Erről és a térképekről bővebben ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Bp., OSZK–Gondolat, 2016, 80–91; NAGY Júlia, *Görög Demeter, Kerekes Sámuel és Márton József, a XVIII. századi magyar térképészet kiemelkedő művelői*, Földrajzi Értesítő, 26(1977), 2. füz., 209–236; NAGY Júlia, A „*Magyar Átlás*”, Földrajzi Értesítő, 26(1977): 3–4. füz., 403–438.

¹⁶ A *Magyar Minerva* vállalkozásról bővebben: PORKOLÁB Tibor, *A Virág Benedek' Poétai Munkáji kötetrendjéről és peritextusairól*, ItK, 111(2007), 4–5. sz., 388–417; ANTAL Alexandra, A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) és Kisfaludy Sándor = *A két Kisfaludy*, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016, 11–18.

¹⁷ ÁNYOS Pál, *Munkáji*, Béts, Alberti Ny., 1798; PÉTERI TAKÁTS József, *Erkölti oktatások, melyeket Tolnai Gróf Festetics László, kedves tanítványaának szívére kötött*, Béts, Alberti Ny., 1799; VIRÁG Benedek, *Poétai munkáji*, s. a. r. PORKOLÁB Tibor, Bp., Universitas, 2011 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 12.); PÁPAY Sámuel, *A' magyar literatúra' esmérete*, Veszprémben, Számmer Klára' betűivel, 1808.

¹⁸ Erről bővebben: MTA Kt MS 5086/47: *A' Magyar Országai Írók' munkájiknak könnyebb ki-nyomatásait tárgyzó Gondolatok*. Részben közli: TAKÁTS Sándor, *Péteri Takáts József*, Bp., Hunyadi Mátyás Int. Ny., 1890, 101–103.

Görög Demeter az 1780-as évek elején került a birodalmi fővárosba. Bécsbe érkezésének időpontjáról nincsenek pontos információink, de feltehetőleg már 1784-ben ott tanult.¹⁹ 1787-ben támogatójának, Bacsinszky Andrásnak javaslatára itt jelentkezett a magyar királyi kancelláriához írnoknak, de sikertelenül, ezután pártfogójának ajánlására gróf Kollonich László nevelője lett 1787 és 1795 között. Neveltje édesapjának, Kollonich Maximiliánnak²⁰ révén kerülhetett kapcsolatba a magyar testőrség tagjaival, többek között Báróczi Sándorral, és vele való személyes kapcsolata később is folytatódhatott, ezt támasztja alá, hogy neve a *Hírmondó* lapjain többször feltűnik, többnyire a pályázatokkal összefüggésben.²¹ Báróczi adta át például a *Hírmondó* pszichológia pályázata nyertesének, Bárány Péternek a díjat. Görög Demeter így akár a testőrirtől is tudomást szerezhetett a korábbi társaság- és lapalapítási kezdeményezésekről, azok alakulásáról. Görög ebben a körben hallhatott például Bessenyei kapcsolatairól a Société patriotique-kal,²² a Hazafiúi Magyar Társaságról, vagy tudomást szerezhetett Révai Miklós 1784 márciusában II. Józsefnél tett látogatásáról, amelyen Révai előadta tervét egy nyelvművelő társaság létrehozásáról, és tőle értesülhetett a Rát Mátyás pozsonyi *Magyar Hírmondó*ja körüli történeésekről is.

Azt, hogy Görög Demeter hogyan és mikor került személyes kapcsolatba Révaival, egészen pontosan nem tudni, de Révai az 1780-as években többször megfordult Bécsben,²³ illetve a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztőjeként²⁴ is széles levelezői köre alakult ki. Kettejük életében már egy korábbi közös találkozási pont is előfordulhatott, amikor Révai 1778-ban Bécsből megy rajzot tanítani az újonnan létrejött nagyváradi akadémiára, Görög pedig ekkor még ott tanult a főgimnáziumban 1780 tavaszáig, így az sem zárható ki, hogy már ekkor ismerték egymást, de a bécsi találkozási hely valószínűbbnek tűnik egy mélyebb nexus kialakításához. Ha ismeretségük kezdete nem is egészen körülhatárolható, a barátságuk léte kétségtelennek tűnik. Ezt igazolja például Révai Görög névnapjára írt személyes hangvételű verse „*Révai Miklós:*

¹⁹ Márton József szerint „itt hallgatta a törvények tanítását Zeiler professzortól” (MÁRTON József, *Görög Demeter ... életleírása, és a magyar literatura előmozdítása által ... szerzett érdemei*, Béts, Haykul Ny., 1834, 8.), noha a forrásokban filozófiai fakultásokról esik szó, jogi tanulmányokról nem. Erről bővebben.: ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Bp., OSZK–Gondolat, 2016, 20.

²⁰ A bécsi magyar testőrség hadnagya, kapitánya. A Kollonich-család több tagja a görögkatolikusok támogatója. Erről: VÉGHSEŐ Tamás, *Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai = Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. VÉGHSEŐ Tamás, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2008, (Collectanea Athanasiana, I. Studia; I/1), 267–282, idézi ZVARA, i. m., 42. A HMNT szintén tudósít a Kollonich-család néhány tagjáról: HMNT 1790. május 25., 666–667.

²¹ Erről: ANTAL, i. m.

²² Teljes nevén: Sociéte patriotique de Hesse-Homburg; Bessenyei kapcsolatairól a társasággal: NÉMEDI Lajos, *Hazafiúi Magyar Társaság (1779–1780)*, ItK, 82(1978), 3. sz., 286–302.

²³ CSAPLÁR Benedek Gáspár, *Révai Miklós élete*, Bp., Aigner, 1881; THIMÁR Attila, *Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria 22).

²⁴ 1783. december 31-től 1784. május 1-ig szerkesztette a lapot.

Görög Demeternek, igen kedves barátjának neve napjára (Győr, 1794. október 26.)
[...] Hogy szeretsz, abban vigadok, Demécském! / Jámbor éltedben, vigadok nevedben [...]"²⁵

Meglehet, hogy Révai Görögékkal már a *Hírmondó* indulásának idején jó ismeretségben volt, és az sem zárható ki, hogy a bécsi lap indulása előtti tervezettségben is részt vett akár Rát Mátyással és Szerencsi Nagy Istvánnal²⁶ együtt. Ennek a feltételezésnek az alapja az a levél, amelyet Révai Benkó Józsefnek 1785. július 11-én írt. Ebben Révai Miklós arról tett említést, hogy Győrben egy megfelelőnek látszó alkalomra vár, életben tartva a társaságtervek tendenciáit: „Jól esedezz az Istennek, hogy a' jövő Esztendőre a' szívek valamennyire meg változzanak, és ne akadályoztassák többre törekedő jámbor szándékunkat. Ráttal, és Szerencsi Nagygyal, mi azon vagyunk, hogy a' Társaságot csak ugyan megint fel állítani igyekezzünk, Társaság név nélkül is, hogy megint lármát ne tegyen.”²⁷

II. József 1784-es nyelvredelete után felélénkültek a magyar nyelvért tenni akaró szándékok, és bár Révai ekkor már Győrben volt, visszavonulva az újságszerkesztéstől, de lapszerkesztői időszakából megmaradtak kapcsolatai, többek között Péczeli Józseffel is, aki rendszeresen írt a pozsonyi *Hírmondó*ba²⁸ tudósításokat, és megismerkedésük időszaka is ekkorra tehető. Révai pedig később a tudós társaság létrehozásának ügyeiről informálja Péczelit egy 1790. június 22-i levelében, amely szerint „egy igaz magyar hazafi tanácsot adott, hogyan lehetne az akadémia ügyét előbbre vinni, s ezen útmutatás mentén el is kezdte a szervezőmunkát.”²⁹ Révai még aznap megírja Szily János szombathelyi püspöknek is, hogy a *Jámbor szándékkal* akarja felmérni a közvéleményt, hogy „mire hajlik leg alább Nagyobbada a' Haza Színének”.³⁰ Révai Miklós erős kapcsolatának egy újabb bizonyítéka a bécsiekkel, hogy a társaság a Bessenyei/Révai-féle *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című munkát saját költségén adta ki Bécsben. Révai ennek a kiadványnak az előszavában „A' Hadi Történeteket Író Érdemes Társaságnak boldogságot” címmel ezért a kultúraszervező és finanszírozó munkáért mond nekik köszönetet.

A pozsonyi és bécsi *Magyar Hírmondó*, valamint a *Mindenes Gyűjtemény* programhasonlóságának okai kereshetők a bécsi társaság kapcsolatépítő specifikumában is.

²⁵ A verset újra közli: ZVARA, i. m., 223–225.

²⁶ Szerencsi Nagy István 1789. január 4. ugyan váratlanul meghalt, de korábban még részt vehetett a tervezésben.

²⁷ BENKÓ József, *Levelezése*, szerk. SZABÓ György és TARNAI Andor, [Bp.], Közgazd. és Jogi Kvk., MTA Irod tud. Int., 1988 (Magyarországi tudósok levelezése, 1), 256.

²⁸ A pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1784. február 21-i számában például már megjelenik Péczelitől származó cikk, idézi KÓKAY György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei: 1780-1795*, Bp., Akadémiai, 1970 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 25), 193., és VÖRÖS Imre, *Péczeli József, 1750-1792*, Bp., Universitas, 2017 (Historia Litteraria, 33), 109.

²⁹ MTA Kt., M. ir. L. 143, f. 78. (a leveleket idézi THIMÁR, i. m., 98.)

³⁰ GÉFIN Gyula, *Révai Miklós levelei Szily János püspökhöz*, ItK, 71 (1967), 3. sz., 324–326., idézi THIMÁR, i. m., 98.

Mindhárom lapra jellemző, hogy tematikájukban enciklopédikusak, kultúra- és tudományszervezési céllal indultak, és lapjaikban ezt pályázatokkal is próbálták elősegíteni. Rát szótárírással, Görögék pszichológiai, grammatikai és a magyar nyelv értékét hangsúlyozó kiírásokkal, Péczeli drámapályázattal.

A bécsi és a pozsonyi *Hírmondó* között – nyilván hírlap létükből adódóan is – több szembetűnő hasonlóság van, ezek közül itt csak néhányat említek. Mindkét *Hírmondóra* jellemző például, hogy híreik egy jelentős részét a kiterjedt kapcsolat- és levelezőrendszerüknek köszönhetik. Megjelenési formájában és hírszerkezetében már a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* cím alatt kiadott számok is hasonlítanak pozsonyi elődjükhöz. Rát Mátyás a pozsonyi *Magyar Hírmondó* külalakjával tudatosan különült el a megszokott gyakorlattól, egyhasábos formában jelentette meg a lapját, a hírek közlésénél nem folytatta a korábbi hagyományokat, az anyagoktól függően rendezte el a cikkeket, átlépve a referáló hírlapokra jellemző normákat.³¹ A bécsiek lapja ugyanezt a gyakorlatot követte, szintén egyhasábos volt, és az ismétlődő rovatokban Görögék is saját belátásuk szerint rendezték el a tudósításokat. A Schlözer újságkollegiumain tanult pozsonyi lapszerkesztő rövid történelmi, földrajzi magyarázatokat fűzött közleményeihez, így téve érthetőbbé az olvasóközönség számára a történeteket. Ugyanígy jártak el a bécsi *Hírmondó* szerkesztői is, akik az ilyen jellegű kiegészítő információk alkalmazásával többnyire a hadi tudósításoknak adtak többletfunkciót. A katonai események ismertetését nem feltétlenül csak az alapvető tájékoztatásra és a vitézi cselekedetek méltatására használták, hanem produktívan alkalmazták az ezekben rejlő lehetőségeket. Az események leírásánál ők is illesztettek be a tudósításaikba szómagyarázatokat, ismertettek személyeket, tüzérségi eszközöket, helyszíneket, sőt ezekhez kapcsolódó illusztrációk, térképek is készültek az olvasóiknak. Ezek a közoktatás hiányosságait is pótló tájékoztatók³² a bécsi hírlapban feltehetőleg Görög Demetertől és Kerekes Sámuelről származnak, akik az alapvető földrajzi, történelmi érdeklődésükből, illetve nevelői mentalitásukból adódóan is nagy szükségét érezték az ilyen kiegészítő információknak, de kötődésük Révaihoz, esetleg Ráthoz, szintén ebbe az irányba terelhette őket. Ezek mennyisége a lap történetének előrehaladtával csökkent, a ritkulásnak a magyarázata lehet, hogy Görög – a nevelői pályán elért sikerei miatt – fokozatosan átadta a lapszerkesztést másoknak, illetve a Kerekes Sámuel halála utáni társszerkesztők már kevéssé fordítottak erre figyelmet, ezért ez a tendencia nem tudott ugyanolyan intenzitással folytatódni.

Rát és Görögék lapjának egy további közös vonása a szótárak kiadására való törekvés. Rát Mátyásnak egy háromnyelvű (latin–magyar–német) háromkötetes szótár elkészítése állt szándékában, de ez újságja révén nem realizálódhatott. A bécsi szerkesztők

³¹ „Az első magyar nyelvű újság külsejével is eltért a korábbi magyarországi lapoktól. A Magyar Hírmondó, ellentétben az e téren is a bécsi hivatalos lapot utánzó Pressburger Zeitunggal, nem két-, hanem egyhasábos formában jelent meg” *A magyar sajtó története I. (1705–1848)*, szerk. SZABOLCSI Miklós, KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979, 73.

³² HMNT 1789. július 14., 5., 7–8.; HMNT 1789. július 21., 34–36.

pedig már lapjuk indulása évében bejelentették, hogy egy magyar grammatika után egy „gazdag Szó-Tár”³³ elkészítését is szeretnék véghezvinni. Ezt a bécsi *Hírmondó*ban több alkalommal is propagálták, már a pszichológiai díjátadóról szóló beszámolóban megemlítették, hogy a beszédek után az összegyűlt társaság „egy jó Magyar Szótárnak készülhetéséről való tanácskozás”³⁴-t tartott. A bécsi lapban meglehetősen sokat foglalkoztak a szótárírás tervezésével, bár a hírlapba erre pályázati felhívás végül nem került be, de a tervekből közöltek részleteket.³⁵A szótárakhoz kapcsolódóan nem hagyható figyelmen kívül a bécsi tudósok köréből Márton József tevékenysége, aki – Kerekes Sámuel halála után – Görög Demeter mellé került szerkesztőnek, és többnyelvű „szó-könyveivel” folyamatosan realizálta az újságban korábban megindult tervezetéseket.

A *Hírmondó*kat szerkesztő tudósok az új szavak szükségességéről és bevezetéséről szintén hasonlóan gondolkozhattak, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* szerkesztőjeként Révai Miklós is szükségét érezte a szóújításoknak, ezért az olvasók véleményét kérte az új szavakról. Ez a tendencia a bécsi *Magyar Hírmondó*ban hasonlóképpen megjelent, Görögék a pszichológia pályázatuk kapcsán kértek az olvasóközönségüktől észrevételeket az új szakszavakról, amelyeket folytatásokba tettek közzé több lapszámban.³⁶

Érdekes összefüggést találhatunk Révai Miklós *Költeményes Gyűjtemény*ével és Görög Demeterék *Minerva*-vállalkozásával kapcsolatban is. Révai még – a Rát szerkesztette – pozsonyi *Hírmondó*ban hirdette meg versgyűjteményének tervezett kiadását, ennek alakulásáról a lapban még akkor is olvashatunk, amikor már egyikük sem szerkesztette, az újság megszűnése után pedig a bécsi *Magyar Hírmondó* lapszámaiban olvashatjuk tovább ennek a munkának a kiadástörténetét, mert Révai neve többször feltűnik, már az első félévben a *Költeményes Gyűjtemény* hirdetésével összefüggésben. „Tisztelendő Révai Miklós Ur, a’ ki szélessen ki-terjedett Tudományjáról, ’s született nyelvünknek szebb fényt, ’s jobb ízt adni kívánó szándékáról, esmeretesebb a Haza előtt, hogy sem mint a’ mi esmertetésünk nélkül szükölködjön”³⁷; vagy „T. Révai Miklós Úr, Hazájához vonzó indulatból, és jó reménység alatt, eggy szép Költeményes Gyűjteményt szándékozott vólt ki-adni: de jó igyekezetében (a’ mit valóban lehet fájlalni) meg-gátoltatván, nem botsáthatott közre többet 4 Darab költeményes Munkáknál. [...]”³⁸ Görög Demeterék szorosabb kapcsolata Révaival talán azt is engedi feltételezni,

³³ HMNT 1789. szeptember 25., 284.

³⁴ HMNT 1791. január 25., 95.

³⁵ 1793-ban például Makó Pálnak „Egy Magyar Szótárnak készítésére intéző vélemények” című munkájából közölnek részleteket (MAHI 1793. április 19., 538–542), és minden bizonnyal az említett pszichológiai díjátadó tanácskozására, vagy annak következményeként, utána keletkezhetett Kiss József véleménye is a szótárkészítésről / „Kiss József itélete a’ Dictionarium el készítése iránt 1791” (OSZK Kt., QuartHung 441.)

³⁶ HMNT 1790. június 8., 11., 18., 22.

³⁷ HMNT 1789. augusztus 7., 105.

³⁸ HMNT 1789. december 15., 625–626.

hogy a *Költeményes Gyűjteményre* Görögék *Minerva*-vállalkozásának előzményeként vagy ihletőjeként tekintsünk.

Ezek a kapcsolódási pontok és analógiák tovább árnyalhatják a bécsi *Magyar Hírmondó* indulását, magyarázhatják céljuk felfedésének az elhalasztását a lapban³⁹ és az újság 1792-es új címválasztását is. Ezen információk alapján valószínűbbnek tűnik, hogy nem csupán tiszteletadásból, méltatásból választják a bécsiek Rát Mátyás lapjának, az első magyar nyelvű újságnak a nevét, és folytatják szintén *Magyar Hírmondó*ként, hanem egy fontos utalásként a Bessenyei–Rát–Révai-program tudatos továbbvivőjeként.

A bécsi *Magyar Hírmondó* alakulástörténete és híryanaga számtalan helyen össze-cseng Péczeli elképzeléseivel, de metszi a Bessenyei Györgynél, Rát Mátyásnál, Révai Miklósnál megtalálható társaságtervek elgondolásait is.⁴⁰ A tanulmány elején idézett rövid programban is felfedezhetjük Bessenyei alap gondolatát a tudományok fejlesztéséről, Rát és Révai elképzelését a nyelv műveléséről, amelyhez az integratív és disszimilatív tendenciák érvényesüléseként a bécsi tudósok koncepciója is hozzáadódott.

Ezen folyamatok hasonlóságait és továbbélésük nyomait érdemes lehet tovább vizsgálni, feltárni például Sándor Istvánnak és a *Sokfélének* kapcsolódási pontjait,⁴¹ illetve Kultsár Istvánnak⁴² és lapjának, a *Hazai (és Külföldi) Tudósításoknak* összefüggéseit, mert sok mindenben követik Görögék már működő stratégiáit. Kultsár például még 1806-ban is, bár eleinte folyóirat alapítására gondolt, mégis – a kor sajtóviszonyaihoz alkalmazkodva – szintén inkább hírlapot indított, mert kulturális programjának megvalósításához a folyóiratok pár száz fős előfizetőinél nagyobb nyilvánosságra akart szert tenni, és a hírlapok ezerfős előfizetői gárdájukkal ekkor még mindig sokkal népszerűbbek voltak.⁴³

³⁹ Görög Demeterék halogatják a hírlapjuk eredeti koncepciójának közzétételét, ennek lehet egy lehetséges magyarázata, hogy Ráttól, Révától, vagy Péczeli Józseftől is származhattak olyan információk, amelyek óvatosságra készítettek a bécsi lapszerkesztőket (pl.: a *Mindenes Gyűjtemény* és a pozsonyi *Magyar Hírmondó* indulása körüli nehézségekről, Péczeli és Szacsvey Sándor konfliktusáról).

⁴⁰ A társaságtervek elemeinek kapcsolódásairól: BESSENYEI György, *Programírások, vitairatok, elmélkedések: 1772-1790*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum–Akadémiai, 2007 (Bessenyei György Összes Művei.); NÉMEDI Lajos, „Ki írta a jámbor szándékot?”, *ItK* 84, 2 (1980): 137–148; THIMÁR, *i. m.*

⁴¹ Sándor István és Görög Demeter közel egy időben, 1784-ben került Bécsbe, és ott is éltek, továbbá mindkettejüket szoros kötelékek fűzték Révai Miklóshoz.

⁴² Kultsár Istvánt Péteri Takáts Józsefhez és Görög Demeterhez is több szál kötötte: Görög Kultsárnak adta át kiadásra Mikes Kelemen *Törökországi leveleit*, amit Kultsár Szombathelyen nyomtatatt ki; Péteri Takáts a nyomtatás miatt szintén Kultsárhoz küldi Kisfaludy *Himfy* c. munkáját; majd Kultsár kéri Görög Demeter közbenjárását az udvarnál, Kisfaludy Károly *Auróra* című zsebkönyvének megjelentetésénél; Péteri Takáts után pedig Kultsár István lesz nevelő 1800-tól a Festetics családnál, ahol – Göröghöz hasonlóan – ő is főként nevelő tevékenységének köszönhetően tett szert olyan anyagi támogatókra, akiknek támogatásával ismeretterjesztő munkákat adhatott ki, újságjában már több mint 20 pályázatot hirdetett. Kultsár pályázatairól: TOLDY Ferenc, *Irodalmi arcképek és szakaszok*, Bp., Ráth, 1878, 88.

⁴³ *A magyar sajtó, i. m.*, 247.

A nyilvánosság tájékoztatásából adódó előnyöket az írók, tudósok felismerték, ebben láthatták meg a megoldást például a magyar nyelvű kulturális és tudományos élet fejlesztésére, az intézmény- és támogatói rendszer pótlására, a közoktatás hiányosságainak a kiegészítésére és összességében arra, hogy munkájukkal a társadalom egészének hasznára váljanak. Többek között ezen hiányosságok és nehézségek kényszeríthették ki az egymáshoz nagyon hasonló szándékaik megvalósításában az eltérő megoldások alkalmazását, azaz az integratív és disszimilatív folyamatokat.